

**OSMANLI DÖNEMİNDE ÇORUM
SEMPOZYUMU
(TEBLİĞLER-MÜZAKERELER)
ÇORUM 01-03 EKİM 2004**

Çorum, 2006

AHMET FEYZİ ÇORUMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE "FEYZ-İ RABBÂNÎ FÎ REDD-İ BÂTIL-I ÎRÂNÎ" ADLI ESERİ

Doç. Dr. Sayın DALKIRAN*

Biz bu tebliğimizde öncelikle Ahmed Feyzi Çorumî hakkında kısa bilgi sunacağız. Sonrasında onun önemli eserlerinden bir kısmının adlarını vereceğiz. Son olarak da onun önemli bir eseri olan "*Feyz-i Rabbânî fî Redd-i Bâtil-i Îrânî*" adlı eserini tanıtacağız.

Son dönem Osmanlı din bilginlerinden ve yazarlarından biri olan Ahmed Feyzi Çorumî, Çorum Azap Ahmed Mahallesi'nde, 1255/1839 yılında dünyaya gelmiştir. Onun tam adı, Ahmed Feyzi b. Ali Arif b. Osman b. Mustafa el-Çorumî el Hanefî el-Hâlidî er-Rûmî¹ Lelebici-zâde'dir.

Çorumî, ilmiyeye mensup bir aileden olup, babası Ali Ârif Efendi ve dedesi Osman Raif Efendi müftülük görevlerinde bulunmuşlardır². Dedesinin babası Mustafa Efendi'dir. Ahmed Feyzi Efendi, Çorum Elvan Çelebi köyünde medfun, ilk Osmanlı Tarihçilerinden *Târîh-i Âl-i Osman* isimli eserin sahibi Âşık Paşa-zâde soyundan gelmektedir. Çorum eşrafından Lelebicioğullarındandır. Feyzi Efendi, eğitimine Çorum'da başlamış, farklı hocalardan ders almış ve eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır³. Hocaları arasında İskilipli Arap-zâde Mehmed Emin Efendi (1306/1888) de bulunmaktadır. Arapzâde'den icazetli olan Çorumî, Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye koluna mensuptur.

Zamanında Çorum'da "Deli Müftü" lakabıyla da bilinmekte idi. Bu lakap kendisine mecazi anlamda verilmiş bir lakaptır. Bu kelime, Türkçemizde yiğit anlamına da gelmektedir. Bu lakap kendisine, "çok eser yazan" (velûd) bir zat olmasından dolayı da verilmiş olabilir. Kamil Şahin tarafından çeşitli kütüphanelerde yapılan araştırmada, bizzat yazdığı ve kopya ettiği eserlerinin sayısı 270'i bulmaktadır.

Çorum Kurt-zâde ve Alaybeyoğlu medreselerinde müderrislik görevinde bulunan Ahmed Feyzi, Çorum'da aralıklarla müftülük görevini de yürütmüştür. Aynı yerde Şeriyye mahkemesinde başkâtiplik ve kadılık görevlerinde de bulunmuştur. Müderrisliği esnasında pek çok talebeye icâzet veren Çorumî, kendi memleketi Çorum'da 1327/1909 yılında vefat etmiştir⁴.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı.

¹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, İstanbul 1951, I, 195.

² Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-Arabiyye, Dımeşk 1376/1957, II, 47.

³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, II, 47.

⁴ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 195; Kamil Şahin, "Ahmed Feyzi", *DİA*, İstanbul 1989, II, 67-68; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Amire, I, 250 (sad. A. Fikri Yavuz, İstanbul 1972, I, 251).

Dedesinden ve babasından kalan kitaplarla kendi kitaplarını birleştirerek 1315/ 1897 yılında 6112 ciltlik kitap koleksiyonu ile Çorum'un ilk müstakil kütüphanesini kurmuştur. Bu kütüphane Cumhuriyet döneminde kurulan Çorum İl Halk Kütüphanesinin nüvesini teşkil etmiştir⁵.

Eserleri

Çorûmî'nin en önemli eseri, “*Feyz-i Rabbânî fî Redd-i Bâtl-ı İrânî*” dir⁶. Bunun dışında, pek çok eseri daha vardır. Eserlerinden bir kısmı, Çorum İl Halk Kütüphanesi Hasan Paşa Bölümü'nde bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı kayıt numaralarıyla birlikte şunlardır:

Risâletü'l-Kavâidi'l-Muammâ (2166/3); *Risâletü'l-Muammâ* (2166/1); *Âdâbu'l-Bahs* (2293/3); *Beyân-ı Esile* (1084/3); *el-Fevâidü'l-Feyziyye fî Ahvâli'z-Zevcâti'n-Nebeviyye* (3747/2); *el-Fevâidü'l-Feyziyye Şerhu Risâleti'l-Emîniyye* (438/3); *el-Mecmûatu'l-Müntahabe min Kütübi'l-Muhtelife* (3176); *el-Mesâlikü'l-Envâr Risâlesinin Zeyli* (778/2); *Evrâdu'l-Behâiyye* (538/4); *Feyzu'l-Mevlâ fî Devri'l-A'lâ* (562/1); *Feyzü'n-Nebevî Şerhi Hizbi'l-Habîb Külliyyâtından Müntehab Risâle* (625/2); *Fezâilu Beyti'l-Mukaddes* (1464/1); *Hâşiyetü'l-Dibâce* (2424/2); *Hâşiyetü'l-İlmi'l-Adâb* (2274); *Hediyyetü's-Sülûk* (1484); *Kasîde* (1056/2); *Makâmâtu's-Sûfiyye Hakkında Feyziyyet Risâlesi* (871/5); *Manzûmetu Miftâhi'l-Kenz* (2041/3); *Manzûmetu't-Tevhîd* (2041/4); *Menâsik-i Hac* (1464/2); *Mesâilü'd-Dîniyye* (1497/4); *Mesâlikü'l-Halâs* (2365/1); *Risâletü Feyzi Vâhib fî Necâti Ebû Tâlib* (3253/1); *Risâletü Tertîbi'l-Âyâtî's-Salâti't-Tevârih* (4377/1); *Risâletü Beyânî'l-Keyfiyyetü'l-Üstad* (1011/2); *Risâletü fî Mesâilü'l-Muhtelife* (854/8); *Risâletü Havassı Mesâilü'l-Muhtelife* (854/5); *Risâletü İsnâ Aşeriyye* (993/3); *Risâletü Muharrerât ve İşârât ve Müfredât* (854/6); *Risâletü Rü'yeti'n-Nebî* (1056/3); *Risâletü Tehzîbi'l-Efkâr* (2312/3); *Risâletü'l-Beyânî'l-Mukadderât* (97176); *Risâletü'l-Fırâkı'n-Nâciye* (1056/4); *Risâletü'l-İntihâb ile't-Turuk* (854/2); *Risâletü'l-Manzûme* (1759/5); *Risâletü'l-Müntehabe* (2087/2); *Risâletü'r-Rüşdiyye fî's-Sarf* (2871/1); *Risâletü't-Tarîka* (993/2); *Risâletün fî (Teklîfi) Mâlâyutak* (971/5); *Risâletün fî İlmillâh* (971/2); *Sefînetü'l-Fetâvâ* (1637); *Şerhu Mesâilü'l-Halâs* (2365/2); *Şerhu'l-Âdâb* (2293/1); *Şerhu'l-Hüseyniyye* (2308/3); *Tâbir-i Rü'yâ* (1497/3); *Tahkîkât* (1094/2); *Tahkîkât alâ Mukaddimeti't-Telvîh* (1587); *Tahrîr min Mantık* (2557/5); *Terceme-i Hâl ve Eş'âr ve Evrattan Müntehab Risâle* (631/10); *Tuhfetu Hussâm* (1759/4); *Tuhfetu Rüşdiyye fî Lu'bi Satranç* (3177); *Usûlü'l-Hüküm* (22131/1); *Vasfu'd-Devâ fî Keşfi Afâti'l-Vebâ kitabından Müntehab Risâle* (228/6).

Tebliğimi Ahmed Feyzi Efendi'nin üzerinde çalışmış olduğum “*Feyz-i Rabbânî fî Redd-i Bâtl-ı İrânî*” eserini tanıtarak sürdürüleceğim.

⁵ Şahin, “Ahmed Feyzi”, II, 68.

⁶ Bu eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Dalkıran, *Ahmed Feyzi Çorûmî'nin el-Feyzü'r-Rabbânîsi Işığında Osmanlı Devletinde Ehl-i Sünnet'in Şif Akidesine Tenkitleri*, OSAV Yayınları, İstanbul 2000.

FEYZ-İ RABBÂNÎ FÎ REDD-İ BÂTIL-I ÎRÂNÎ

Feyz-i Rabbânî fi Redd-i Bâtıl-ı Îrânî adını taşıyan bu eserin el yazması şeklinde üç ayrı nüshası vardır. İki nüshası Çorum İl Halk Kütüphanesi, Hasan Paşa bölümünde ikişer cilt halinde bulunmaktadır.

Bunlardan birinci nüsha, 936 ve 397 numaralarda kayıtlıdır. Bu nüshanın birinci cildi 375 ve ikinci cildi ise 442 varak olup, toplam 817 varaktır. 25x15,5 ebadında olan bu nüshanın bir sayfasında ortalama 30 satır yazı yer almaktadır. Sırtı deri, ebru kağıt kaplı ve çevresi deri kuşaklıdır. Aharlanmış olan sarı kağıt üzerine metin siyah; Hüsniye'den yapılan iktibaslar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Çorum İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan ikinci nüsha ise, 3931 ve 3932 numaralarda kayıtlı bulunmaktadır. Birinci cilt 415 varak, ikinci cilt ise 449 varak olup, toplam 864 varaktır. 25x15,5 ebadında olan bu nüshada, ortalama 32 satır yazı bulunmaktadır. Bu da diğer nüsha gibi sırtı deri, ebru kağıt kaplı ve çevresi deri kuşaklıdır. Aharlanmış olan sarı kağıt üzerine metin siyah; Hüsniye'den yapılan iktibaslar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Üçüncü nüsha ise, Ankara'da Şahin Kitabevi sahibi Kamil Şahin'de bulunmaktadır. Bu nüsha telhüs niteliği arz etmekte olup, tek cilt halindedir. Dolayısıyla bu eseri diğer nüshalardan tamamen ayrı değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Zira ikişer ciltlik olan diğer nüshalarla konu birliği bulunmakla beraber, pek çok mesele özetlenmiş ve bir kısım iktibaslar ise alınmamıştır. Bu nüsha, dıştan dışa 21x26, içten içe 6,5x13, şerhleri ile birlikte ise 20x25,5 ebadında bulunmaktadır. Eserin son varak numarasına bakıldığında, 471 numarasının kayıtlı olduğu görülmektedir. Ancak, eser incelendiğinde 230. varaktan, 301. varaka geçiş yapılmıştır. Diğer nüshalarla karşılaştığımızda, eserde herhangi bir konu bölünmesi ve atlanmasına rastlamadığımızdan, numaralandırmanın yanlış yapıldığı kanaatine sahip olduk. Bu nüsha da ise, her bir sayfada ortalama 27 satır bulunmaktadır. Eser, sırtı meşin ve karton kapalıdır.

Her üç nüshada da tezhip bulunmayıp, sayfa kenarları hâşiyelidir. Ayrıca, bütünü de aynı tarzda rık'a yazı hattı ile kaleme alınmıştır.

"*Feyz-i Rabbânî fi Redd-i Bâtıl-ı Îrânî*" adlı eserin yazılış hikayesini eserin tek cilt halindeki nüshasını elinde bulunduran Kamil Şahin şöyle anlatmaktadır:

"Çorum'da Malatyalı Müftü diye meşhur Çorum Müftüsü Tevfik Efendi, Çorum'da Kemal Hâfız lakabıyla bilinen ve Çorum'da Cumhuriyet sonrası ilk Kur'ân Kursunu açan Hâfız Kemal Erdin Hocama anlatmış, o da 27.07.1988 ve 03.06.1989 tarihinde Çorum Üçdutlar mahallesindeki evinde bana anlattı. Ahmed Feyzi Efendi, İstanbul medresesinde okumuş ve yetişmiştir. Çorum'da ünü yayılınca, içlerinde Hacı Zihni Efendi'nin de bulunduğu İstanbul Meşihat makamından bir heyet tarafından, Şîa'nın "Hüsniye" isimli batıl kitabına bir reddiye yazılması istenir. Kim yazabilir diye sorulunca: Çorum'da Deli Müftü lakabıyla bilinen Çorum Müftüsü Ahmed Feyzi Efendi yazabilir, diyorlar. Ahmed Feyzi Efendi'yi bu sebeple İstanbul'a çağırıyorlar. Hoca Efendi gelince, kendisine "Hüsniye" isimli ese-

re bir reddiye yazabilir misin? Diye soruyorlar. O da, eğer bana “Savâiku’l-Muhrika” isimli kitapla, şu eserleri temin ederseniz, ben yazabilirim diyor. Ona söylediği eserleri temin ediyorlar ve Ahmed Feyzi Efendi de “Redd-i Bâtıl-ı İrânî” isimli eserini yazıyor.”

Ahmet Feyzi Çorûmî’nin “Feyz-i Rabbânî fî Redd-i Bâtıl-ı İrânî” adlı eserini değerlendirirken, şüphesiz onun yaşadığı devir ve ortam çok önemlidir. Onun yaşadığı 1839-1909 yılları arasında, Osmanlı tahtına sırasıyla Sultan Abdulmecid (1839-1861), Sultan Abdulaziz (1861-1876), Sultan V. Murad (1876-1876) ve Sultan II. Abdulhamid (1876-1909) oturmuşlardır. Her ne kadar eser 1297 /1880 yılında yazılmış⁷ ise de, bu eseri tam tahlil edebilmek için Osmanlı Devletinin yapısı ile Osmanlı-İran münâsebetlerinin iyi bilinmesi gerekir. Eserin yazılmasında II. Abdulhamid’in takip ettiği, İslâm birliği istikametindeki siyasetinin önemli rol oynadığı kanaatindeyiz⁸.

Osmanlı devletinin dînî noktadan, İslâmî bir kimliğe sâhip olduğu görülür. Osmanlı kanunnamelerinde kullanılan deyimler devletin dînî kimliğini göstermektedir. Osmanlı toprakları için “*Memâlik-i İslâm*”, hükümdarı için “*İslâm Padişahu*”, orduları için “*Asâkîr-i İslâm*”, dînî liderleri için ise “*Şeyhülislâm*” tabirleri kullanılmıştır⁹. Türkler İslâmiyet’e girdikten sonra Osmanlı Devleti’ne kadar kurdukları devletler sırasıyla *Karahanlılar* (840-1202), *Gazneliler* (969-1187) ve *Selçuklu Devleti* (1038-1157)’dir. Bu Türk Devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti de Sünnî-İslâm inancını benimsemiştir¹⁰.

Türklerin Müslüman olduktan sonra devlet kurarak hakim oldukları coğrafya üzerinde şüphesiz pek çok düşünce akımları da varlığını sürdürmüştü. Her ne kadar Sünnî düşünce hakimiyetini her zaman devam ettirmiş olsa da muhalif görüşler var olmaya devam etmişti. Zaman zaman bu görüşler sadece düşünce platformunda kalmamış, devletin devam ve bekasını sarsacak ihtilal hareketlerine de zemin hazırlamıştı. Başlangıçta Sünnî inanca sahip bulunan ancak daha sonra Şiileşen ve İslâm dünyasında siyâsî bir güç olarak ortaya çıkan Erdebil tekkesi bunlardan biri idi. Safevî Devleti’nin kurucusu Şah İsmail’in Anadolu’da pek çok gönüllü propagandacısı da bulunmaktaydı. Şîî görüşlere sahip olan taraftarlarının kendilerine insanüstü vasıflar yükleyen aşırı görüşleri de vardı. Onların şeyhleri ve şahları ile ilgili

⁷ Eserin sonunda yazılış târihinden bahsedilmiyor ise de, bir konunun tahlili esnasında “hâlâ târih-i hicret-i nebeviye bin ikiyüz doksan yediye bâliğ ve râside olduğu halde...” (Ahmed Feyzi Çorûm, *Redd-i Bâtıl, Kamil Şahin Nüshası*, 459 b.) ifadesinden, eserin telif yılının 1297 / 1880 olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Sayın Dalkıran, Ahmed Feyzi Çorûmî’nin el-Fezû’r-Rabbânî’si Işığında Osmanlı Devletinde Ehl-i Sünnet’in Şîî Akidesine Tenkitleri, OSAY Yayınları, İstanbul 2000, 7-18.

⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK. Yay., Ankara 1991, ss. 12-13.

¹⁰ Bkz. *Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, metni ve açıklamaları kontrol eden Ali Himmet Berki, İstanbul 1978, s. 10-13.

bu anlayışlarından dolayı yapamayacakları fedakârlık yok gibi idi. Mürîdânın, yaptıkları sürekli ve etkili propagandalar neticesinde, Anadolu'daki tarikat mensupları çoğalmış ve bunlar nezir ve hediyelerle Erdebil'deki şeyhlerini ziyarete başlamışlardı. Onların Sünnî olan komşuları "Bu kadar zahmet çekip, Erdebil'e gidecekleri yerde, Medine'ye gidip, Hz. Peygamber'in türbesini ziyaret etmelerini" tavsiye ettiklerinde onlar: "Biz ölüye değil, diriye gideriz" cevabını verirdi¹¹.

Osmanlı ülkesinde bulunan bu zümrenin halifeleri, Safevîler döneminde, doğrudan doğruya İran'dan gönderilmekteydi¹². Bunların, İran'a sıkı sıkıya bağlı olduklarına dair Devlet Arşivinde birçok kayıtlar vardır¹³. Safevîlere karşı gösterilen bu yakın alaka, Osmanlı yönetiminin dikkatini çekmiş ve zaman zaman sert tedbirlere başvurmuştu. Özellikle İran'dan gelen halifeler ile, bunlara yardım eden ve mâlî destekte bulunan halk sıkı takibata tâbi tutulmuştu¹⁴.

Şîa mezhebini iktidara taşıyan Safaviyye, Osmanlı Devleti için asırlarca ciddi bir sorun olmuştu. Daha önce İran'da iktidar yüzü göremeyen ve bunun özlemi içinde yanan Şîa, bu hayâlini Şah İsmâil'in başa geçişi ile (907-931/1501-1524) gerçekleştirmişti¹⁵. Bu dönemden sonra Osmanlı-İran münasebetleri genellikle gergin bir şekilde sürmüştür. Aynı durum Ahmet Feyzi Çorûmî'nin yaşadığı dönemde de devam etmiştir. Özellikle Şii propagandistlerce halk hedef olarak görülmüş ve onlara yönelik ve propaganda amaçlı, bir takım kitaplar yazılarak dağıtılmıştır. Bu kitaplardan biri de Hüsniye'dir¹⁶. Bu hususu Ahmed Feyzi Efendi şu ifadeleri ile dile getirir:

"Me'lîsef (maalesef) iştimâli üzere şu yakınlarda Hüsniye nâmında bir risâle-i kabîha dahî erbâb-ı ibtidâ-i Rafaza'dan sâha-i nümâ-yı zuhûr olarak işâa ve intişâr ile usûl-ı râh-ı İslâm'ı kadh ve takbîh ve levn ü zemme ve tevbiha ictisâr olunmasıyla bunun redd ve cerhine teveccüh ve azîmet dahî yine erbâb-ı hâl ü akde reviiyyet ve ehl-i dâniş ve dirâyetten bir hayli zamandan beri ümid ve intizâr olunmuş ise de; her ne hal ise şimdiye kadar bu bâbda bir günâ âsâr-ı teşebbüs ve gayret zuhûr etmediği çeşm-i teessüfle görülmüş. Ve bâhusûs ol risâle-i muzırranın aleyhinde bir günâ cevâb-ı savâb i'tâsına ibrâz-ı hamiiyyet ve gayret olunmayarak, bir müddet mütâreke hâlinde ihmâl olunursa ezhân-ı daîfe-i avâm dûçâr-ı vehn-ü evhâni verib, ilel-i evrâm olmasını mûcib ve hüsn ü kubuh meşrûi gayr-ı ârif ve câhillerin tağyîr-i akîdelerinin hirâs ve havfını müstevcib olduğundan <1b> gerçi bu abd-i âciz-i bîvâye bu hizmetin îfâsına nâkâbil ve bîliyâka idiğini mikdâr-ı tenşît-i

¹¹ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992, s. 5-8.

¹² Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızılbaş" Md., *İA*, VI, 792.

¹³ Ahmed Refik, *XVI. Asırda Râfizilik ve Bektâşilik*, İstanbul 1932, s. 5-13, 20 vd, 26, 30-32 vd, 34 vd, 37, 39 vd..

¹⁴ Gölpınarlı, a.g.m., s. 790.

¹⁵ Ethem Ruhi Fıglalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1996, s. 125.

¹⁶ Hüsniye ile ilgili geniş bilgi için bkz. İlyas Üzüm, "Hüsniyye", *DİA*, XIX, 34 vd..

zaman ile ma'lûm ve meczûm ise de, "mâ lâ yüdrakü küllehû lâ yütrakü küllehû"¹⁷ hadîs-i şerîfi mazmûn-ı münîfi mu'cebince bu bâbda elden ve dilden gelen sa'y ve gayreti farîza-i dîniyeyi îfâ ve icrâ addederek erbâb-ı havâhiş ve talâbete ve ashâb-ı rağbet ve millete vukû-ı hâli bildirmek ve Deylemî Hazretleri'nin Kitâb-ı Müstetâbında Cenâb-ı Enes Hazretleri'nden rivâyet eylediği üzere; "mâ min raculin yemûtu ve yütrakü varakaten mine'l-ilmî illâ tekûmü tilke'l-varakatu sitren beynehû ve beyne'n-nâri ve benellâhu lehû bi külli harfin mektûbin fi tilke'l-varakati medîneten fi'l-cenneti evseu mine'd-dünyâ seba merrâtin"¹⁸ hadîs-i şerîfi mazmûn-ı beşâret makrûnuna mazhar olmak arzusuyla ol risâle-i sahîfenin ecvibesine bikadri't- tâkati'l-beşeriyye şurû' olunmuştu. <2a>"

Çorûmî, reddiyesini yaptığı Hüsniye'nin bir şahıs tarafından değil, özel olarak bir cemiyet tarafında sırf fitne ve fesat çıkarmak için kaleme alındığını ve tamamen Ehl-i Sünnet aleyhinde yazıldığını ifade eder¹⁹. Onun II. Abdulhamid Han ile görüştüğünü şu ifadelerinden çıkarmak mümkündür:

"Bu abd-i âciz-i bivâye Feyyaz-ı Mutlak'ın ihsân ve inaye-i binihayelerinden olarak mâbeyn-i Humâyûn'da asr-ı meârif-i Hazret-i Hamid Han'ın bizzat Hazret-i Osman radiyallâhu anh'ın kendi dest-i kerâmet peyvestleriyle tahîr buyurdıkları mushaf-ı şerîften tilâvet-i Kur'ân-ı Azîmü's-Şân'la meşkul olduğu halde, mazlûmen şehid olub hûn-ı saâdetleri; "fese yekfike hümüllâh" âyet-i kerîmesi²⁰ üzere olduğu vecih üzere mushaf-ı şerîf ile dem-i saâdetlerin ziyâret eylemek şerefiyle teşerrûf eylemek nasîb olmuştur."²¹

II. Abdulhamid'e hayır duadan sonra eserine "Redd-i Bâtil" adını verdiğini dile getiren Çorûmî, "Hüsniye" adlı reddiyesini yaptığı eserin, konuları sık sık tekrarladığını, onun için de mevzuları tekrar tekrar ele almak ihtiyacını hissettiğini, bu sebepten okuyucuyu sıkıştılabileceğini söyler ve daha işin başında özür diler.

Ahmet Feysi'nin eserinde takip ettiği yöntem oldukça önemlidir ve içinde bulunduğu bilim dünyası için orijinal sayılabilecek mahiyettedir. Zira o, öncelikle reddiyesini yaptığı eserden bir paragraf, bir cümle bazen de bir kelimeyi alır ve kendi ifadeleri ile karışmaması için bu kısmı kırmızı mürekkeple kaydeder. Daha sonra onunla ilgili kendi fikirlerini Osmanlı Türkçesi ile verir. Düşüncelerini tamamladıktan sonra, genellikle konu ile alakalı Farsça birkaç beyt sunar. Bundan sonra da önemli Arapça kaynaklardan iktibaslar yapar. Ancak, "kâle fulânun / filan böyle der" şeklinde bir giriş yapmaksızın direkt olarak metni verir ve metnin so-

¹⁷ "Tamamıyla anlaşılamayan bir şey, bütünüyle terk edilmez." Bu hadîsin kaynağına ulaşamadık.

¹⁸ "Öldükten sonra geride bir sahife ilim bırakan herkes için, geride bıraktığı bu sahife (kıyamet gününde) cehennemle o kimse arasında bir perde olur. Allah o kimseye o sayfada yazılı her bir harf için cennette büyüklüğü dünyanın yedi katından daha geniş olan bir şehir kurar..." Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, Beyrut 1986, IV, 22 (6062).

¹⁹ Redd-i Bâtil, 13b.

²⁰ "Allah sana yeter." Bakâra (2), 137.

²¹ Redd-i Bâtil, 133a-133b.

nunda kimin hangi eserinden almış ise onu belirtir. Mesela, “Min Tefsîr-i Kebîr li-Fahreddin er-Râzî” gibi. Zamanının şartları değerlendirildiğinde, onun eserinin en çarpıcı taraflarından biri ikiyüzün üzerinde önemli kaynaklardan alıntılar yapması ve onlara metin içinde göndermelerde bulunmasıdır. Ayrıca şurası da büyük önem arz etmektedir. O, sadece Ehl-i Sünnet kaynaklarını değil, eleştirdiği Şîî görüşlere ait, Şîa’ya ait kaynakları da kullanmıştır.

Eser bir reddiye olarak kaleme alınmış ve “Hüsniye” adlı eserde işlenen konular teker teker ele alınarak doğru ve yanlış taraflarına işaret edilmiştir. Bunların başında Kelam ilminde en çok tartışılan konuların başında gelen Allah’ın sıfatları yer alır. Sıfatlar konusunda Hüsniye’de tamamen Şîî görüşleri olarak Mu’tezile’nin düşüncelerine yer verilir. Zaten, siyasî olarak zuhur eden ve gelişen Şiiliğin itikadî sahadaki düşüncelerinin imamet teorisi hariç, pek çoğu Mutezilî görüşlerle şekillenmiştir. Bu bakımdan Hüsniye’de verilen inançların Ahmet Feyzi Çorumî tarafından tek tek ele alınarak eleştirildiğini görmekteyiz. O, Allah’ın sıfatları konusuna fazlaca temas etmiş ve Kur’ân âyetlerinden delil getirdiği gibi aklî bir kısım delillere de müracaat etmiştir.

Ahmet Feyzi’nin Feyz-i Rabbânî’sinde üzerinde durduğu bir diğer husus da yine İslam Düşünce Tarihi’nde tartışma konularından biri olan Rü’yetullah konusudur. O, Rüyetullah konusunda da Mutezilî görüşlerin işlendiği Hüsniye’nin görüşlerini aklî ve mantıkî delillerle redde çalışır. Onun üzerinde çok ciddi olarak durduğu bir diğer husus da, “Halku’l-Kur’ân” meselesidir. Halku’l-Kur’ân meselesi, Abbasiler döneminde üzerinde ısrarla durulan bir konudur. Özellikle de Vasık, Mu’tasım ve Me’mun dönemlerinde, çok yanlış olarak devletin de karıştığı ve pek çok kişinin kanının akıtılmasına ve işgence görmesine neden olan bir konudur. Bu görüşü kabul etmeyen kimi insanlar, işgenceye tabi tutulup adeta ölüme mahkum edilirken, mukabilinde bir kısım alimler Halku’l-Kur’ân’a inananları dinden çıkmış mürtedler olarak gördüler. Şüphesiz her iki tarafın tutumu da oldukça yanlıştır. Ahmed Feyzi Efendi de problemi çok ciddi olarak işlemiş ve kendisi Kur’ân’ın mahlûk olmadığı tezini savunmakla birlikte, doğru olarak bu görüşe inananları da tekdir yönüne gitmemiştir.

İslam Düşünce Ekolleri arasında tartışma konusu olan bir diğer problem de Kaza-Kader ve bu paralelde Efâl-i İbâd yani kulların fiilleridir. Hüsniye’de ısrarla, kulların fiillerini bizzat kulların kendilerinin yarattığı hususu işlenmektedir. Ahmed Feyzi Çorumî de, aynı oranda bu konuyu ele almakta ve Mutezilî olan bu görüşleri reddetmektedir. O, bu konuda Ehl-i Sünnet’in “Kul irâde-i cüzîyyesi ile bir şeyi kesbeder, Allah da yaratır” düşüncesini ısrarla işler ve kulun kesbinden dolayı fiillerinden sorumlu olduğunu da sürekli vurgular. Onun bu noktada muhatabı sadece Mu’tezile ve ondan etkilenen Şîa değil, aynı zaman da o Cebriyye’nin düşüncelerini de şiddetle tenkit eder.

Feyz-i Rabbânî’de işlenen konuların en önemlisini şüphesiz “imâmet” meselesi teşkil eder. Zira, reddiyesi yapılan Hüsniye’nin en fazla üzerinde durduğu husus İmâmet’tir. İmâmetle ilgili Ahmed Feyzi Efendi, Hz. Peygamber’den hemen

sonra gelişen olayları tarihi seyri içinde ve genellikle de klasik ve ilk elden kaynaklara dayanarak doğru bir şekilde verir. Ancak, birkaç yerde genel kabul gören bilgilerin dışına çıktığı da görülebilmektedir.

Feyzi Efendi, Hz. Ebubekir dâhil olmak üzere hiçbir şahsın imameti ile ilgili herhangi bir nassın olmadığını dile getirir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin nassla tayin edilmiş meşru imam olup; diğerlerinin onun hakkını elinden zorla alan gâsıplar oldukları yolundaki Şîî görüşleri çürük ve mesnedsiz bulur. Diğer halifelerin seçimlerine de tarihi verileri göz önünde bulundurarak izah eder. Onun imamet konusu ile ilgili üzerinde hassasiyetle durduğu bir diğer husus, imamların masum olduklarına ilişkin iddialardır. İmamların masum olmadıklarına ilişkin düşüncelerini nasslarla ve mantıkî deliller ile açıklar. Ona göre, masumiyet sadece peygamberlere aittir ve imamlar ismet sıfatına asla sahip olamazlar.

Ahmet Feyzi Çorûmî, İslam Mezhepleri Tarihi içinde tartışma konusu olan 73 fırka hadisi ile ilgili değerlendirmelerde de bulunur. Ona göre, bu hadîste verilen rakam asıldır ve sayıya giren mezhepler de bellidir. Ancak, bu mezhepleri yedi ana gruba ayırırken alt gruplarından söz etmez.

Eserin bir başka önemli tarafı da Ahmet Feyzi Efendi'nin yaşadığı zamandaki toplum içinde gözlediği bir kısım olumsuzluklara işaret etmesidir. Özellikle kendisi bir tarikat mensubu olmasına rağmen²², bir takım tarikatların içinde gördüğü olumsuzluklara da değinmiş ve bunların düzeltilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunmuştur. Konu ile ilgili, Ahmed Feyzi Efendi, mahkeme kâtipliği yaptığı esnada karşılaştığı bir takım canlı örnekleri eserinde sunar. Bu örnekler içinde en fazla üzerinde durulan husus, bir takım Şeyhlerin özellikle müritlerin elindeki maddi imkanlardan yararlanma isteği ile, aile efradına yapılan haksız muamelelerdir. Tabii ki, bir kısım tarikat şeyhlerinde görülen bu yanlışları asla bütüne yansıtmamış ve yapıyı genel olarak tenkit etmekten kaçınmıştır. Bu itibarla eser, içinde bulunduğu toplumun yapısını çok iyi yansıtmaktadır.

Sonuç olarak rahatlıkla şunu ifade edebiliriz: Ahmet Feyzi, kaleme aldığı ikiyüz küsur eseri ile içinde yaşadığı asrın önemli bir bilginidir. Onun yazdığı "Fez-i Rabbânî fî Redd-i Bâtil-ı İrânî" adlı eseri de reddiye olması hasebiyle bir kısım olumsuzluklarına rağmen içinde bulunduğu toplum yapısını, zamanının siyasi ahvalini ve bilimsel seviyesini tesbit için son derece önemli bir kaynak eseri hüviyetindedir. Ayrıca, içinde yukarıda dile getirmediğimiz, pek çok konu da ele alındığından ansiklopedik bir görünüm arz etmektedir. Böylesi önemli bir eserin mutlaka bilim dünyasına kazandırılması gerektiği kanaatini taşımaktayım. Bu itibarla da eseri latinize edip, dipnotlarla zenginleştirip, kaynakça, sözlük ve bir de index ilave ederek yayına hazır hale getirmiş bulunmaktayım.

Doç. Dr. Sayın DALKIRAN: Bunların ebatları vesairesi var. Bunlarla sizi yormak istemiyorum şahsen. Bir üçüncü nüsha veya müstakil bir eser diye de ba-

²² Kamil Şahin, "Ahmed Feyzi", *DİA*, II, 68.

kabiliriz. Çünkü, Kamil Şahin Bey'in elinde olan tek kitap halinde diğerleri, buradakiler ikişer cilt halinde Hasan Paşa'da bulunanlar. Tabi oldukça kabarık 817 varak birisi diğeri de 864 varak. Bunları artık yaprak olarak ele alacaksınız sayfa olarak hesap edecekseniz çarpı iki olarak değerlendirmeniz gerekiyor. Yani ikibin sayfaya yakın hacmi var. Tabi iki bin sayfaya yakın hacmi çalışmam biraz zordu. Ama, bu zoru başarmak zorundaydım. Çünkü, kendisini de hem hayırla yâd ediyor, hem de teşekkür ediyorum buradan.

Sayın hocam Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı Bey, bu kitabı bana tavsiye etmişti. İlla bana bu kitabı bul çalış ve onu mutlaka, ama mutlaka bastır, bastırılın demişti. O günün şartlarında tabi biz, ben geldim eseri bana yanlış olarak onu da ifade ediyim tek cilt olarak belirttiler. Zannettim ki, 414 varak dediler hepsi budur. Geldim ki çektirdim fotoğrafını, fakat dedim ki, daha ne var ne yok, Hasan Paşa kütüphanesinde el yazması olarak çalışabileceğim kitap. Baktım ki, ikinci cildi karşıma çıktı. Ben açık konuşayım bir noktada şok oldum. Yani 414varakı çalışmak farklı 850 varakı çalışmak çok daha farklıydı. Dedim ki, herhalde on senede ben bu işi zor bitiririm. Kaldı ki, bir cilt bile altı senemi aldı. Altı senedir fiilen bu kitabın üzerinde çalışıyoruz. Arkadaşlarımla birlikte sürekli olarak üzerinde durduk. Gerçekten üzerinde durulmaya değer, çünkü tam ansiklopedik bir eser içinde çok konu var.